

RUSÇUKLU MEHMET HAYRİ BEY VE BELÂGAT İSİMLİ ESERİ¹ *Rusçuklu Mehmet Hayri and Her Work Called Belagat*

Mehmet AKIN

Doktora Öğr., İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mehmetakin45@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-9509-4710

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.07.2022
Kabul/Accepted: 08.08.2022

DOI: 10.51592/kulliyat.1144055

Anahtar Kelimeler

Rusçuklu Mehmet Hayri Bey,
belâgat, meânî, beyân, bedî.

Keywords

Rusçuklu Mehmet Hayri Bey,
eloquence, meani, beyan,
bedi.

ÖZ

Rusçuklu Mehmet Hayri Bey, Osmanlı'nın son dönemlerinde (1855-1909) yaşamış bir şair, yazar ve devlet adamıdır. Düzenli bir eğitim alan ve Osmanlı'nın çeşitli vilayet ve sancaklarında memur olarak görev yapan yazar, İstanbul'da çıkardığı Süha dergisiyle yayın faaliyetlerine başlamıştır. İzmir ve Aydın'da basın-yayın faaliyetlerini sürdürmüştür. Özellikle eserlerinin önemli bir kısmını bu dönemde yazmıştır. Birkaç dil bilen Hayri Bey'in dokuz eseri bulunmaktadır. Belâgat adlı eseri de lise ders kitabı olarak hazırlanmış seksen altı sayfalık bir ders kitabıdır. Mehmet Hayri Bey'in İzmir İdadisindeki ders notlarından oluşan eser 1890'da yayımlanmıştır. Kitapta konular fazla derine inilmeden otuz beş derse ayrılarak ele alınmıştır. Eserde belâgatle ilgili konular meânî, beyân ve bedî ana bölümlerine ayrılarak anlatılmaktadır. Meânî bölümü diğer bölümlere göre uzundur. Eser, belâgat konularını kısa, anlaşılır bir şekilde izah etmektedir. Klasik belâgat anlayışının hâkim olduğu eser için Hayri Bey, ehil kişiler tarafından okutulduğunda belâgati hakkıyla öğreteceğini söylemiştir. Eserin sonunda noktalama işaretleriyle ilgili bir bölüm bulunması belâgat kitaplarında pek rastlanmayan bir durumdur.

ABSTRACT

Rusçuklu Mehmet Hayri Bey is a poet, writer and statesman who lived in the last periods of the Ottoman Empire (1855-1909). The writer, who received a regular education and worked as a civil servant in various provinces and sanjaks of the Ottoman Empire, started his publishing activities with Süha magazine, which he published in Istanbul. He continued his media activities in İzmir and Aydın. In particular, he wrote a significant part of his works during this period. Hayri Bey, who speaks several languages, has nine works. His work called Belagat is an eighty-six-page textbook prepared as a high school textbook. The work consisting of Mehmet Hayri Bey's lecture notes in İzmir High School was published in 1890. The topics in the book are divided into thirty-five lessons without going too deep. In the work, the subjects related to rhetoric are explained by dividing the main parts of meani, statement and body. Meani section is longer than other sections. The work explains the subjects of rhetoric in a short and understandable way. For the work in which the classical rhetoric understanding is dominant, Hayri Bey said that he will teach rhetoric properly when taught by competent people. Having a section on punctuation marks at the end of the work is not uncommon in rhetoric books.

Atıf/Citation: Akın, M. (2022), "Rusçuklu Mehmet Hayri Bey ve Belâgat İsimli Eseri", *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 17(Ağustos), 01-19.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet AKIN, mehmetakin45@gmail.com

¹ Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Süleyman Çaldak danışmanlığında hazırlanan Rusçuklu M. Hayri'nin Belâgat'i -İnceleme-Metin-Terimler Dizini- (Malatya 2016) adlı yüksek lisans tezimizden üretilmiştir.

GİRİŞ

Bu çalışmada Ruşçuklu Mehmet Hayri Bey ve Belâgat isimli eseri tanıtılacaktır. Edebiyat tarihlerinde ve biyografik eserlerde Ruşçuklu Mehmet Hayri ile ilgili oldukça sınırlı bilgiye rastlanmaktadır. Nerelerde, hangi görevlerde bulunduğu dair çok az kayıt bulunmaktadır.² Daha geniş bilgi elde etmek için Ruşçuklu Mehmet Hayri Bey'in Osmanlı arşivinde yer alan sicil kaydı bulundu, sicilinde özellikle memuriyet hayatıyla ilgili detaylı bilgilere ulaşıldı.

Şükrü Karabiber, Belâgat isimli eseri yeni harflere aktararak Ali Nihat Tarlan danışmanlığında bir lisans tezi hazırlamıştır.³ Karabiber'in bu çalışması ve tarafımızca hazırlanan yüksek lisans tezi haricinde eserle ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Birçok eser yazan, önemli yayın faaliyetlerinde bulunan Ruşçuklu Mehmet Hayri Bey'in ve "Belâgat"inin tanıtılması klâsik Türk edebiyatı için önem arz etmektedir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ruşçuklu Mehmet Hayri'nin hayatı, ilmî ve edebî kişiliği, eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde Belâgat isimli eserin şekil ve içerik bakımından tanıtımı yer almaktadır. Üç ana bölümden oluşan eser bu bölümler esas alınarak tanıtıldı.

1. Ruşçuklu Mehmet Hayri Bey

1.1. Ruşçuklu Mehmet Hayri Bey'in Hayatı (1855- 1909)⁴

Mehmet Hayri Bey, Osmanlı ordusunda mirlivalığa⁵ kadar yükselmiş olan Hacı Ali Paşa'nın oğludur. 18 Muharrem 1272 /30 Eylül 1855'te İzmir'de doğmuştur.⁶ Ruşçuk ayanı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın erkek kardeşinin torunudur. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Rumeli'de ve Anadolu'da ayanların nüfuzunu kırma mücadelesine girişildiğinde Sultan, Ali Paşa'yı ve ailesini de Ruşçuk'tan aldirarak İzmir'e yerleştirmiş, Mehmet Hayri Bey de İzmir'de dünyaya gelmiştir (Pekgirgin 1968: 4954).

İlk ve orta eğitimine sıbyan ve rüştiye mektebinde devam ederken, bir yandan da klasik medrese müfredatına göre sarf, nahiv, mantık, belâgat vb. araç ilimlerine (ulûm-ı âliye/علوم آلیه) ve tefsir, hadîs, kelâm vb. amaç ilimlerine (ulûm-ı 'âliye/علوم عالیه) dair dersler almıştır.

² Huyugüzel Ö.Faruk, İzmir Fikir ve Sanat Adamları, (1. baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir 2000, s.343-344
Gökhan, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, (1.baskı), UKDE, Kahramanmaraş 2011, s.321-322
Koyuncu, Fatih, Son Dönem Osmanlı Âlim ve Ediplerinden Ruşçuklu Mehmed Hayri ve Siyer-i Fârûk İsimli Eseri, Turkish Studies, Eylül 2015, C.10/16, ss. 897-922.

Yetiş, Kazım, Halid Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, 1997, C. 27, ss. 321-329.

Pekgirgin, Orhan, İstanbul Ansiklopedisi, C. 9, (ed. Reşad Ekrem Koçu), Koçu Yayınları, İstanbul 1968, s. 4954.

³ Karabiber, Şükrü (1971). Ruşçuklu M. Hayri'nin Belâgat' Adlı Eseri. Lisans Bitirme Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

⁴ Bu bölüm hazırlanırken Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının DH SAID 00002 00366 numaralı defterinin 730-731 sayfalarından ve DH SAID 00080 00088 numaralı defterinin 173-174 sayfalarından yararlanılmıştır.

⁵ Askerî rütbelerden birinin adıdır. Miralay terfi edince mirliva, mirliva terfi edince ferik olurdu. Miralaya kadar askerî erkâna "bey" denildiği halde mirliva ile ondan yukarıdaki rütbede bulunanlara paşa denilirdi. Elkâp olarak saadetlü efendim yazılırdı (Pakalın 1993: 543).

⁶Yüksek lisans tezimizde İstanbul Ansiklopedisi'ndeki bilgilere ulaşamadığımız için yazarın doğum yerini Ruşçuk olarak belirtmiştik. Fakat İstanbul Ansiklopedisi'nde Hayri Bey'in doğum yeri olarak İzmir geçmektedir.

Henüz on altı yaşındayken 1871'de Rusçuk sancağı tahrirât kalemine⁷, birkaç ay sonra da Tuna vilayeti mektupçu kalemine⁸ atandı. Bu kalemde kademe kademe yükselen Mehmet Hayri, 1875'te meclis idaresi ikinci kâtipliğine getirildi. 1876'da Rusçuk'taki yüksek mahkeme kıraat memurluğuna tayin oldu, aynı yıl bu kurumda zabıt kâtipliği ve 1877 senesinde levazım komisyonu kâtipliği kendisine ek memuriyet olarak verildi. 93 harbi diye bilinen Rus istilası⁹ sebebiyle buradan ayrıldı. 1882 senesine kadar Bulgaristan'daki emlak arazisiyle ilgili bazı özel işlerle meşgul oldu. Aynı yılın sonlarında ma'arif nezareti mektupçu kaleminde maaşsız olarak işe başladı. 1883'te Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), 1884'te Sivas vilayeti merkez sancakları tahrirât müdürlüğüne¹⁰ tayin oldu. Burada gazete yazarlığı da yapan Hayri Bey'e 23 Nisan 1884'te rütbe-i sâniye¹¹ sınıf-ı sâni verildi.¹²

19 Mart 1886'da Aydın vilayeti başkâtipliğine atanan Rusçuklu Mehmet Hayri'ye 13 Kasım 1886'da üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı¹³ ve 28 Ocak 1887'de rütbe-i saniye mütemayizi¹⁴ unvanı verildi.

İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını sırasında hizmetlerinden dolayı 7 Mayıs 1894'te üçüncü rütbeden Nişan-ı Âl-i Osmâniyye layık görüldü. 27 Mayıs 1894'te İzmir Vilayeti Mektupçuluğuna tayin olup buradaki üstün hizmet ve gayretlerinden dolayı terfi ederek rütbe-i ulâ sınıf-ı sâni¹⁵ makamına yükseltildi, kısa zaman sonra da -26 Kasım 1898'de- rütbe-i ulâ sınıf-ı evveline¹⁶ terfi etti.

İzmir'in meşhur saat kulesi Hayri Bey'in mektupçuluğunda onun teşebbüsleriyle yapılmış, hatta bir rivayete göre bu kulenin resmini de kendisi çizmiştir (Pekgirgin 1968: 4954).

1900 yılında Kırşehir sancağı mutasarrıflığına¹⁷ tayin oldu. Bu göreve başlamasından kısa süre sonra ikinci dereceden Nişan-ı Ali Osmani ile ödüllendirildi. Kırşehir sancağındaki mutasarrıflığı sırasında buraya hastane, şadırvan, şose ve kaldırımlar kazandırdı. Buranın havasına uyum sağlayamadığı için bir dilekçeyle Mersin'e naklini istedi, bu istek komisyonca 15 Temmuz 1901'de uygun görüldü. Bu nakilden sonra 3 Eylül 1901'de birinci rütbeden Mecidî Nişanı -23 Şubat 1902'de- altın liyakat madalyasıyla taltif edildi.

⁷ Resmi dairelerin yazı işleriyle meşgul kalemlerine verilen addır (Pakalın 1993: 377).

⁸ Resmi dairelerde yazı işleriyle meşgul olan daire ve kalemin başında bulunan memurun unvanıydı. Vazifesi vilayete ait yazışmaları temin etmekte (Pakalın 1993: 486).

⁹ 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşından sonra Osmanlı önemli miktarda toprak kaybetti. Balkanlardaki Türk nüfusunun önemli bir bölümü topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Ruslar planlı olarak Tuna bölgesindeki Türk ahaliyi, bu bölgeden göç ettirmek için baskı ve katliamlar yaptı. Bunun sonucu olarak da Tulca, Rusçuk, Tırnova, Eski Cuma, Filibe, Kızanlık, Eski Zağra, Lofça gibi yerlerde bulunan Türkler yaşadıkları yerleri terk ederek Edirne, İstanbul, Çanakkale, İzmir gibi bölgelere yerleşmek zorunda kaldılar (Afyoncu 2004: 145).

¹⁰ Devlet dairelerinde resmi yazıları yazmakla vazifelendirilen tahrirat kalemlerinin başındaki memura verilen unvandır (Pakalın 1993: 377).

¹¹ Mülkiye rütbelerinden birinin adı olan rütbe-i saniye on mülkiye rütbesi içinde yedinci sırada bulunuyordu. En üstte birinci sırada bulunanı vezirlik rütbesiydi. Salise rütbesinin iki derecesinden biriydi. Öteki mütemayiz rütbesiydi. 1843'te salisenin bu iki derecesi kaldırılarak yalnız salise olarak kalmıştır (Pakalın 1993: 205).

¹² Sözü edilen hizmetlerinden nakil, ayrılma, istila suretiyle yer değiştirmiş, memurluk görevinden dolayı suçlanmış ve yargılanmıştır. Mehmet Hayri Bey'in, Karahisar sancağındaki hizmetleri, oranın idare meclisinden verilen mazbata ve sahip olduğu rütbeler, Rusçuk Mekteb-i Rüştîyesinden aldığı diploma, Sivas Vilayeti Meclis-i İdaresinde kayıtlı olduğu bilgisi sicil kaydında geçmektedir.

¹³ Sultan Mecid'e nisbetle bu adı alan Mecidî Nişanı iyi hizmet edenlere verilen bir ödüldür (Pakalın 1993: 428).

¹⁴ Mülkiye rütbelerinden beşincisiydi (Pakalın 1993: 69).

¹⁵ Mülkiye rütbelerinden dördüncüsüydü (Pakalın 1993: 69).

¹⁶ Mülkiye rütbelerinden üçüncüsüydü (Pakalın 1993: 69).

¹⁷ Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılan bir tâbirdir (Pakalın 1993:586).

Mersin mutasarrıflığı sırasında hakkındaki bazı suçlamalardan dolayı görevinden azledildi. Yapılan soruşturma neticesinde Mehmet Hayri'nin, isnat edilen suçlarla doğrudan ilgisinin olmadığı, sorumluluğu altında bulunan memurların görevlerini kötüye kullandığı anlaşıldı. Nihayetinde mahkemenin beraat kararıyla kendisine mazûliyet maaşı da verilmiştir. 9 Temmuz 1906'da Divaniye sancağı¹⁸ mutasarrıflığına tayin olup bu görevde birtakım imar faaliyetlerinde bulundu, ayrıca sancağa su da getirtti. Ancak Divaniye'nin ileri gelenleriyle uyuşmadığı için görevinden kısa sürede azlini istedi.

13 Eylül 1908'de Maraş sancağı mutasarrıflığına tayin olan Mehmet Hayri Bey, şehrin yakınında yapılan çeltik ekiminden dolayı görülen sıtma hastalığının sebep olduğu ölümler yüzünden bir meclis kararı aldirıp çeltik ekimini şehirden uzaklaştırdı. Fakat Maraş'ın nüfuzlu kimseleri bu durumundan rahatsız olup Hayri Bey'e bir komplo hazırladı. 9 Ocak 1909'da Ulu Cami'de hatibin bir ayet-i kerimeyi okumasına binaen hatibe müdahale etmesi halkın tepkisine sebep oldu ve Hayri Bey'in konağına saldırıldı. Akabinde Maraş mutasarrıfı Hayri Bey, ahalinin dini inançları ile alay ettiğine dair yapılan şikâyetler üzerine görevinden azledildi, bu elim olaydan dolayı çok korkan Hayri Bey bir hafta sonra da üzüntüden vefat etti. Hayri Bey'in başından geçen bu olaydan dolayı bir komisyon tarafından tahkikat yapıp olayda sorumluluğu bulunanlar tespit edilerek mahkemeye çıkarılmış ve cezalandırılmıştır (Gökhan 2011: 321-322).

Tahrirât kalemi, mektupçu kalemi, meclis idaresi ikinci kâtipliği, yüksek mahkeme kıraat memurluğu, zabıt kâtibî, levazım komisyonu kâtipliği, tahrirât müdürlüğü, başkâtiplik, vilayet mektupçuluğu, mutasarrıflık, gazete yazarlığı, lisan-ı Osmanî ve hat muallimliği Hayri Bey'in yürüttüğü görevlerden bazılarıdır.

Mehmet Hayri Bey'in üç oğlu vardır. Bunlardan en küçüğü tanınmış yazar ve sanatçı Münir Hayri Egelî'dir (Pekgirgin 1968: 4954). Diğer oğlu birkaç dönem milletvekilliği yapmış, İstanbul başta olmak üzere çeşitli illerde valilik yapmış olan Mithat Bey'dir (TBMM Albümü 2010: 171). Üçüncü oğluyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamadı.

1.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

II. Abdulhamit Dönemi'nde İstanbul'da basın-yayın dünyasınca tanınan Hayri Bey; Arapça, Farsça, Rumca, Bulgarca ve Fransızca bilir. İstanbul Ansiklopedisi'nde İngilizce de bildiği yazmaktadır (Pekgirgin 1968: 4954).

İstanbul'da Süha (1882) isimli bir dergi çıkaran Mehmet Hayri'nin adı derginin bütün sayılarının kapağında muharrir kısmının karşısında yer alır, derginin refik-i muharrir kısmının karşısında ise Muallim Naci'nin ismi bulunur.

İstanbul'da yayınlanan Süha dergisinin dört sayısı mevcuttur. Mecmuada Muallim Nâci, Mehmet Hayri dışında Nusret Ali Han, Ahmed Cemal, İsmail Paşazade Hakkı Bey'in yazıları bulunmaktadır (Hayri 1882: 41-52).

¹⁸ Osmanlı Dönemi'nde Bağdat'a bağlı bir sancak.

Bütün kapaklarda derginin Babiali civarında Ebussuud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında İstanbul'da 1300/1882-1883 yılında basıldığı yazılıdır. Derginin arka kapaklarında yazarın "Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye" ve "Türkçe Avamil Tuhfesi"nin kitapçılarda bulunduğu haber verilmektedir.

Derginin birinci sayısının girişinde Mehmet Hayri, vatan evladına bu dergiyle küçük de olsa bir yarar sağlamak istediğini söyler. Yazar, bu eserin ilk bakışta küçük olduğunun hemen fark edileceğini, bundan dolayı ismini "Sühâ" koyduğunu belirtir. Girişten sonra II. Abdulhamit'e olan hürmetini dile getirir. Derginin sonraki bölümünde Rusçuklu Mehmet Hayri'nin II. Abdulhamit için yazdığı otuz iki beyitten oluşan kaside vardır (Hayri 1882: 3).

Matla beyti:

Âferîn ey kâ'inâtın akl-ı evvel dâveri

Levha yaz artık 'adâlet-nâme-i nâm-âveri

Tac beyti:

Biz kuluz Hayrî bize kulluk gerek çün durma hiç

Bârgâh-ı Hakka arz eyle duâ-yı bihteri

Kasideden sonra Muallim Naci'nin bir gazeli, Bağdatlı Rûhî hakkında bilgi, camın icadıyla ilgili malumat ve birkaç kıta ve beyit yer alır.

Sühâ'nın ikinci sayısının başında Bahar İçinde Hazan, Fuzûlî'nin Tercüme-i Hâli, Bazı Ebyât, Fıkra-i Târîhiyye, Varaka, Bir Hanım Tarafından Gönderilen Diğer Varaka, Latife başlıkları vardır.

Üçüncü sayısında "Mektup, Tebrik, Gazel, Bazı Cümel u Ebyât, Gazel, Garip Bir Fıkra-ı Târîhiyye, Varaka, Bir Zarif Uşak" başlıkları yer almaktadır. Dergide yer alan aşağıdaki gazel Rusçuklu Hayri'nin kendisine aittir.

GAZEL

Kevkeb-i bahtıma gör kim ne füsûn etti felek

Nûr-ı memdûdunu maksûr u zebûn etti felek

Kan akar dîdelerimden elem-i dehr ile hep

Çün iki çeşmimi ser-çeşme-i hûn etti felek

Etmemek lâzım esef hiç felegin tavrına kim

Kendi kadrin dahi zulmü ile dûn etti felek

Kays-ı ikbâl asâletle sürerken ömrün

Zülf-i Leylî ile meclûb-ı cünûn etti felek

Dehrden eyleme ümmîd-i vefâ ey Hayrî

Nice erbâb-ı mezâyâyı nigûn etti felek

“Sühâ”nın dördüncü sayısında “Kaside, Coğrafyaya Dair Bazı Malûmât, Şeker, Varaka, Bazı Ebyât, Gazel” başlıklarına yer verilmiştir. Bu sayıdaki gazel Muallim Naci’ye aittir. Bu dergideki başlıklara dikkat edilirse okuyucu mektuplarından, tarıma, coğrafyaya, edebi bilgilere kadar birçok mevzu ele alınmıştır. Bu da derginin girişindeki “Siyasetten başka her şeyden bahseder.” ilkesiyle örtüşmektedir.

Mehmet Hayri, Sivas ve İzmir gibi şehirlerde de yayın faaliyetlerinde bulundu. Özellikle İzmir’de bulunduğu yıllar yazarın en üretken dönemidir.

Mehmet Hayri, İzmir’de resmî Aydın gazetesini çıkarmış ve kitaplar yayımlamıştır. Halit Ziya, hatıralarında Hizmet gazetesinin çıkışını anlatırken Hizmet’in fikir babasının kimliği konusunda Mehmet Hayri Bey ve Mahmut Esat Efendi arasında tereddüt geçirdikten sonra şunları söylemektedir: “Hayri Bey, Rusçuklu Hayri imzasıyla zaten gazetecilik âleminde tanınmıştı. Yazarlıkta ve devlet memurluklarında pişkin ve dolgun bir eda alan üslubuyla (gazeteye) ara sıra İcmâl-ı Ahvâl adıyla tanınan başmakaleler yazardı” (Huyugüzel 2000: 343).

Halit Ziya’nın Mehmet Hayri’yi yakından tanınmasında İzmir İdadisinde aynı yıllarda görev yapmalarının da etkisi vardır. Bu okulda Halit Ziya’nın Fransızca dersi verdiği, Mehmet Hayri’nin ise “Lisan-ı Osmanî ve Hat muallimi” olduğu 1308 tarihli Aydın salnamesinde geçmektedir (Yetiş 1997: 321). Burada görev yaptığı sırada araştırmamıza konu olan Belâgat isimli kitabını çıkarmıştır. Kitap İzmir İdadisinde okuttuğu dersin ürünüdür. Bu kitabı bastırdıktan sonraki yıllarda salnamelerde adının geçmemesi, buradaki görevinin uzun sürmediğini gösterir.

Mehmet Hayri Bey’in İzmir basınındaki ilk yazıları, 1886 Kasım’ından itibaren Hizmet gazetesinde çıktı. Buradaki yazıları dışında, diğer İzmir gazete ve dergilerinde kendi adıyla yayınlanmış bir yazısı yoktur. Ancak bugün elimizde koleksiyonu bulunmayan Aydın gazetesini bir süre çıkardığı ve burada birçok yazı kaleme aldığı düşünülmektedir. Nitekim 1887’de Aydın Vilayeti Salnamesi’nde, “Matbaa-i Vilâyet” kısmında, “başmuharrir” olarak adı geçer. Bu kayıtlar 1893 yılına kadar sürmekte, bu tarihten sonra ise kayıtlarda adı “matbaa nazırı” olarak geçse de bu görevdeyken ayrıldığı tarihe kadar gazetede ne tür yazılar yazdığı tam olarak belli değildir (Huyugüzel 2000: 343).

Sık sık görüştüğü şair Eşref’in, yazarın yaklaşık on beş sene görev yaptığı İzmir’den ayrılması dolayısıyla söylediği bir kıta kaynaklarda yer almaktadır. Hikâyeye göre Hayri Bey’in tayin olması, yerine de Ahmet Bey’in getirilmesiyle ilgili dost meclisinde Eşref’ten bir tarih kıtası istenince o da şu kıtayı söylemiştir.

Mîr Ahmet oldu mektupçu sevenler oldu şâd

Sevmeyen yoktur desem İzmir’de mahzûn ola!

Çıktı üç kel Ermeni kıptîsi târîhin dedi

Mîrimiz Çingene’ye oldu halef meymûn ola!

Kinayelerle dolu bu kıtada “Çingene” sözüyle kastedilen Hayri Bey’dir (Huyugüzel 2000: 344). “Meymun” ola ifadesi de yine şair Eşref’in söylediği bir tehzilden dolayı Hayri Bey’in dostları arasında “maymun oynatan” olarak anılmasına bir göndermedir (Yücebaş 1984: 199).

1.3. Eserleri

Ruşçuklu Mehmet Hayri Bey’in dokuz eseri vardır. Bunlar daha çok İstanbul ve İzmir’de bulunduğu dönemlere aittir. Aşağıdaki eserlerin çoğu 1882- 1890 arasında kaleme almıştır.

1.3.1. Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye: Bu eser 9 Zilhicce 1299/22 Ekim 1882’de İstanbul’da Mahmut Bey Matbaası’nda basılmıştır. Eser yüz elli bir sayfadan oluşmaktadır. Mısırlı sûfi ve şair Muhammed b. Said el-Bûsîrî’nin (öl.695/1296) Hazret-i Muhammed (s.a.v.) için yazdığı manzumenin Türkçe tercümesidir. Eser mensur olarak tercüme edilmiştir (Koyuncu 2015: 904). Mehmet Hayri, Kasîde-i Bürde’nin şerhini bitirdikten sonra eserinin sonuna kendisine ait kırk altı beyitlik naata yer verir (İpek 2021: 36). Eserle ilgili Muhammed Resul İpek bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹⁹

1.3.2. Türkçe Avâmil Tuhfesi: Osmanlı medreselerinde okutulan Mehmet Birgivi’nin (öl.1635) el-Avâmil isimli eserinin tercümesidir. Eser 1300/1882 yılında İstanbul’da basılmıştır. M. Hayri her ilim ve fennin insana kendi lisaniyla okutulur, anlatılırsa daha kolay öğretiliceğini, bundan dolayı ilm-i nahvi (cümle bilgisi/sentaks) konu alan bu eseri Arapçadan tercüme ettiğini söyler (Hayri 1882: 3). Eser elli bir sayfadan oluşmaktadır.

1.3.3. Siyer-i Fârûk: Hz. Ömer’in hayatından bazı önemli kesitlerin anlatıldığı mensur bir eserdir. 1303/1885-86 yılında yayımlanan kitapta yazar, öncelikle Hz. Ömer’in künyesini ele almış, akabinde onun Müslüman oluşunu anlatmıştır. Daha sonra Hz. Ömer’in faziletlerini, hilafeti zamanında yapılan Suriye, İran ve Filistin seferlerini; özellikle de Kadisiye Savaşı’nı detaylı olarak ele almıştır. Eser Hz. Ömer’in şehit edilmesi ve hilyesinin anlatımıyla son bulur (Koyuncu 2015: 897). Elli bir sayfadan oluşan kitabın kapağında, Rusçuklu Hayri’nin Aydın Vilayeti İdare Meclisi Başkâtibi olduğu yazılıdır. Eserle ilgili olarak Fatih Koyuncu’nun bir makalesi bulunmaktadır.²⁰

1.3.4. Hediye-i İhvân: İnsanın yaratılışı, itikat, ibadet ve ilmihal bilgilerinin yer aldığı konuları kısaca soru-cevap şeklinde izah eden bir kitaptır. Eser 1304/1886 yılında Mehmet Hayri’nin Aydın Vilayeti İdare Meclis Başkâtipliği sırasında Aydın Vilayet Matbaası’nda basılmıştır (Koyuncu 2015: 904).

Eserin arka kapağında muharririn “asar-ı sairesi” başlığı altında yazara ait neşredilen ve neşredilmeyen kitaplarının isimleri verilmiştir. Burada yer alan bilgiye göre muharririn neşredilen eserleri şu şekildedir: Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye, Türkçe Avâmil Tuhfesi, Siyer-i Fârûk, Sühâ, Esrâr-ı Gülistân, Târîhçe-i Ümem. Neşredilmeyen eserler ise şunlardır: Riyâzü’s-Siyer, Esrâr-ı Gülistân, Çile-i ‘Aşk (Hayri 1886: arka kapak).

¹⁹ İpek, Muhammed Resul, Rusçuklu Mehmed Hayri’nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi “Hediye”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırklareli, 2021.

²⁰ Koyuncu, Fatih, “Son Dönem Osmanlı Âlim ve Edeplerinden Rusçuklu Mehmet Hayri ve Siyer-i Fârûk İsimli Eseri”, Turkish Studies, Eylül 2015, C.10/16, ss. 897-922.

1.3.5. Tarihçe-i Ümem: Hediyetü'l-ihvan adlı eserin arka kapağında Târîhçe-i Ümem için "Sivas vilayetinin 1300 senesi salnâmesinde mündericidir." bilgisinin dışında herhangi bir malumata ulaşılamamıştır (Hayri 1886: arka kapak).

1.3.6. Riyâzû's-Siyer: Peygamberimizin siyerinin anlatıldığı bir eserdir (Hayri 1886: arka kapak).

1.3.7. Çile-i 'Aşk: Hediyetü'l-ihvân adlı eserin arka sayfasında bu eserin on kısımdan oluşan bir roman olduğu ve yazımının devam etmekte olduğu bildirilmektedir (Hayri 1886: arka kapak).

1.3.8. Esrâr-ı Gülistân: Eserin ismi yazarın sicil kaydında geçmektedir. Yazarın sicil kaydında eserin adı zikredilse de içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Hediyetü'l-ihvân adlı eserin arka kapağında yer alan bilgiye göre eserin iki cüzü Aydın gazetesinde parça parça neşredilmiştir. Sayfanın devamında yer alan diğer bir bilgiye göre ise eserin ilk iki cüzünün devamı olan fakat neşredilmeyen iki cüzünün mevcut olduğu ifade edilmiştir (Hayri 1886: arka kapak).

1.3.9. Belâgat: Yazarın İzmir İdadisindeki ders notlarından oluşmuş ve 1890'da yayımlanmış bir ders kitabıdır. Seksen altı sayfalık eser otuz beş dersten oluşmaktadır.

Bu eserler dışında M. Hayri'nin Belâgat adlı kitabının Hatime bölümünden önce, 34. dersin sonunda **Usûl-ı Şî'r ve İnşâ** isimli bir eser yazmayı planladığı anlaşılmaktadır. M. Hayri zikrettiği söz ve anlam sanatlarının hem nazımda hem nesirde olduğunu, bunlardan başka yalnız nazımda olmak üzere daha birtakım sanatların bulunduğunu, onları da Usûl-ı Şî'r ve İnşâ risalesinde beyan edeceğini söylemektedir. Bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda söz konusu eserin yazılıp yazılmadığına dair bir bilgiye ulaşılamadı.

2. Rusuklu Hayri Bey'in Belâgat'i

Türk edebiyatında belâgat ile ilgili çalışmalar çok eskilere dayanmaz. Osmanlı Dönemi'nde önce Arapça sonra Türkçe belâgat kitapları görülür. Bunlardan medrese çizgisini takip eden kitaplar Arapça yazılmıştır ve belâgatin Türkçeye ve Türk edebiyatına uygulanması noktasında olumsuz tesiri olmuştur. Medrese çizgisi dışında yazılan belâgat ile ilk eserler ise Türkçe kaleme alınmıştır. Bu eserler doğrudan belâgat eserleri değildir (Saraç 2013: 26-27).

Batı etkisindeki Türk edebiyatı döneminde yazılan en önemli belâgat kitapları Ahmed Cevdet Paşa'nın (öl. M.1895) "Belâgat-i Osmaniyye" (İstanbul H. 1298) ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in (öl. M. 1914) "Talim-i Edebiyat" adlı eserleridir. Talim-i Edebiyat ders kitabı olmaktan ziyade Arap belâgatiyle hesaplaşmamızı başlatan önemli bir işaret taşıdır (Tanpınar 1997: 496).

Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'si Arap belâgatinin etkisiyle yazılmıştır. Eski edebiyat taraftarları bu eseri yeni edebiyata, bu arada Recaizade'nin Talim-i Edebiyat'ına karşı bir müdafaa silâhı olarak kullanmıştır (Banarlı 2004: 961). Belâgat-i Osmaniye yayımlandıktan sonra edebiyat dünyasında geniş yankı uyandırmış ve klasik belâgat anlayışını sürdüren birçok yazarı etkilemiştir. Bunlardan biri de Rusuklu M. Hayri'dir. İki kitap

karşılaştırıldığında içerik ve verilen örnekler bakımından genellikle birbirine yakın oldukları görülür. Belâgat-i Osmaniye'deki bazı tanım ve örnekler Hayri Bey'in Belâgat'inde de benzer şekilde yer almaktadır.

Belâgat ile ilgili eserlerin yoğun bir şekilde yazıldığı bu dönemde kitapların çoğu eğitimdeki yeniliğin bir sonucu olarak açılan rüştiye ve idadi gibi okullarda okutulmak için kaleme alınmıştır (Çaldak 2004: 249). Rusçuklu M. Hayri'nin Belâgat isimli eseri de idadî (lise) düzeyinde bir ders kitabıdır. Bu dönemde idadî ve sultanîler için yazılan diğer ders kitapları şunlardır:

Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyân (H.1297/M.1880)²¹

Manastırlı Mehmet Rifat, Mecâmiü'l-Edeb (H.1308/M.1891)

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman, Belâgat-i Osmâniye (H.1309/M.1891)

İdadiler için hazırlanan eserlerin çoğu Ekrem'in izindedir (Topçuoğlu 2003: 378). Fakat Rusçuklu Hayri'nin Belâgat'i klasik belâgat anlayışını yansıtan Cevdet Paşa'yı takip eder.

2.1. ESERİN ŞEKİL BAKIMINDAN TANITIMI

Seksen altı sayfadan oluşan eser, lise ders kitabı olarak düşünüldüğünden konuyla ilgili diğer eserlere göre kısadır. Eserin kısa olduğunu yazar Hutbe bölümde kendisi de belirtir. Yazar eserini otuz beş derse ayırır.²²

Belâgat, "Hutbe" denilen bir sayfalık takdimle başlar. Bu bölümü "Mukaddime" takip eder. Mukaddime/ön söz eserin içeriğinden bahseder. Bundan sonra "Meânî, Beyân, Bedî" olmak üzere belâgat ilminin üç dalı gelir. Bunlar içinde meânîyle ilgili bölüm, diğer iki bölüme göre daha uzundur. Son bölüm ise Hatime'den oluşmaktadır.

2.2. ESERİN İÇERİK BAKIMINDAN TANITIMI

Hutbe başlığı ile verilen takdim ikinci sayfada yer almaktadır ve bir sayfa kadardır. Burada Sultan II. Abdülhamit övgüyle anılmış, ona duyulan saygı dile getirilmiştir. Yazar, eserin kısa olmasına rağmen ehli tarafından okutulması şartıyla içerdiği otuz beş derste belâgat ilmini öğreteceğinden şüphe etmemekte ve edebiyatımıza böyle bir eser kazandırdığından dolayı iftihar etmektedir.

Mukaddime yazar, insanın duygu ve düşüncelerini dile getirirken sözü durumun gerektirdiği şartlara uyarlamak, edebi sanatları yerli yerince kullanmak için meânî, beyân, bedî gibi üç disiplini bilmesi gerektiğini vurgular. Bu üç ilmin temel niteliklerini vererek açıklar. M. Hayri bu açıklamadan sonra bu üç disiplinin de "belâgat" olarak adlandırıldığını belirtir.

²¹ "Zübdetü'l-Beyân, belagatin meânî, beyân ve bedî şeklinde sınıflandırılan üç şubesinden sadece beyân kısmını ele alır" (Uyan 2018: 479).

²² Kitabın otuz beş derse ayrılması bir eğitim-öğretim döneminde yaklaşık otuz beş hafta olmasıyla ilgilidir. Nitekim o dönemdeki askerî rüştiyelerde birinci dönem on altı, ikinci dönem on altı hafta olmak üzere bir ders yılı otuz iki hafta sürmekteydi. (İgüs, 2008: 116) İdadilerde de bir ders yılında aşağı yukarı eğitim-öğretim bu kadar sürmekteydi.

2.2.1. Meânî

Mukaddimeden sonra Meânî bölümüne geçilir. Meânî, birinci dersten yirmi üçüncü derse kadar devam eder. Otuz beş dersten yirmi üçünde meânî konuları işlenmiştir. Elli iki sayfadan oluşan bu bölüm diğer bölümlere göre daha ayrıntılıdır.

Mehmet Hayri'ye göre **belâgat** fesâhate riayet etmek koşuluyla durumun gereğine uygun söz söylemektir. "Muktezâ-yı hâl" ise sözün doğru olsun, yalan olsun yer, zaman ve muhatabın durum ve konumuna uygun olmasıdır.

"Fesâhat" durumun gereğine uygun olsun, olmasın, düzgün ve pürüzsüz olarak söylenen sözde ve o sözü söyleyendeki özelliştir. Fesâhat, hem kelime hem söz hem de konuşanda aranan niteliktir.

Kelimede fesâhat, sözün benzer seslerin bir arada olmasından dolayı kulağı tırmalayan, dil sürçmesine neden olan (tenâfür-i hurûf); yazım ve dil bilgisi kurallarına aykırı olan (kıyasa muhalefet) ve okuyucu için yabancı olan (garabet) kelimeleri barındırmaması şeklinde tanımlanmıştır.

Kelâmda fesâhat ise sözün şu kusurlardan beri olmasıdır: Fasih olan kelimelerin ibarede bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ses uyumsuzluğu (tenâfür-i kelimât/kelime çatışması); dil kurallarına, yazar ve hatiplerce benimsenen usullere aykırı ifade biçimi (za'f-ı te'lîf/anlatım yetersizliği); ikiden fazla sözcüğün art arda tamlama yoluyla birbirine bağlanması (tetâbu'-ı izâfât/zincirleme tamlamalar); bir kelimenin fazla tekrar edilmesi (kesret-i tekrar/sözcük tekrarı), kelime düzeyindeki yanlış kullanımlar (şiveye mugâyeret/yanlış kullanım); sözdizimindeki (lafzî) ya da düşüncedeki (manevî) yetersizlikten kaynaklanan anlam belirsizlikleri (ta'kid/düğümleme).

M. Hayri **selâseti** ise dilde kolaylıkla söylenebilen ve kulağa hoş gelen fasih kelimelerden oluşan sözdeki nitelik olarak tanımlamıştır. Selâseti; "aheng-i selâset", "kelâm-ı metîn", "kelâm-ı latif" olmak üzere üç kategoride ele alır.

M. Hayri bu bölümden sonra **delâlet** bahsine geçer. Delâleti, "Bir şeyin bir hâl üzere olmasıdır ki o şeye vukuf diğer şeye vukufu iktiza eder." diyerek klasik belâgat kitaplarındakine benzer bir tanım yapar. Delâleti "delâlet-i lafziye", "delâlet-i gayr-ı lafziye" olmak üzere ikiye ayırır. Bunlardan her birini de "vaz'ıye, akliye, tabi'ıye" olmak üzere üç başlık altında inceler.

Üzerinde durulan bir diğer konu **taksîm-i elfâz**dır. Burada, yalnız bir anlama delâlet eden sözcükler (elfâz-ı münferide), "insân" ile "beşer", "baş" ile "kafa" ve "kelle" lafızları gibi tek bir anlama delâlet eden birçok sözcük (elfâz-ı müteradife), birkaç manaya delâlet eden sözcükler (elfâz-ı müstereke) olmak üzere elfâzın üçe ayrıldığı anlatılır.

Ruşçuklu M. Hayri sözdizimi ve anlambilim ile ilgili mühim bir konu olan "kelâm"ı da izah edip detaylı bir şekilde tasnif eder ve kelâmın bütün öğelerinin tanımını verir: Kelâm, "tam nisbeti ifade eden", yani tam bir yargıyı ifade eden cümledir. Cümle "müsned" ve "müsnedün ileyh"ten oluşur. Belâgat ilminde özne (mübteda/fail), "müsnedün ileyh", yüklem (haber/ fiil) ise "müsned" diye adlandırılır. Bunlardan başka "kelâm"da yer alan "meful" (nesne-tümleç), "hâl" (durum zarfları), "zarf" (yer ve zaman zarfları) gibi öğeler de (kayıdlar)

“mütemmimât-ı kelâm (söz tamamlayıcıları) diye adlandırılır. Ayrıca “müsnedün ileyh” ile “müsned” arasındaki nisbete “isnad”; “müsnedün ileyh” ile “müsned”e “‘umde”; “mütemmimat-ı kelâm (söz tamamlayıcıları)” ise “fazla” diye isimlendirilir.

Aynı bölümde “kelâm”ın, “cümle-i haberiyye” (kelâm-ı ihbârî/ haber) ve “cümle-i inşâ’îyye” (kelâm-ı inşâ’î/ tasarı) diye ikiye ayrıldığı belirtilir. Ayrıca bu haber ve tasarı cümlelerinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği örnekleriyle anlatılır.

Mehmet Hayri, **kelâm-ı ihbârî** (haber cümlesi) için kelâmın ister doğru ister yalan olsun üç zamanın birinde dış gerçeklikle olumlu (nisbet-i sübûtiye) veya olumsuz (nisbet-i selbiyye) olarak bağlantısı bulunan söz olduğunu belirtir. Ayrıca nisbet-i haberiyyenin özelliklerini ve türlerini yine örneklerle izah eder. Bu açıklamaların ardından bir cümlenin doğru ve yalan olması durumu değerlendirilir. Cümlelerin gerçeğe uygunluğu varsa bu tür cümlelere “cümle-i sâdikâ” ve gerçekte karşılığı yoksa buna da “cümle-i kâzibe” dendiğini belirtilir.

Yine “kelâm”ın ikinci kısmı olan “kelâm-ı inşâ’î”nin (tasarı cümlesi) doğru ve yalan olma ihtimali bulunmayan söz olduğu belirtilir. Kelâm-ı inşâ’î ikiye ayrılır. Birine “inşâ-i talebî” diğerine “inşâ-i gayr-ı talebî” denir. **İnşâ-i talebî**, gerçeğe ilgisi olmakla birlikte bir işin zihinde ya da gerçekte ortaya çıkmasının beklendiğini ifade eden sözdür. “İstifhâm”, “emir”, “iltimâs”, “du’â”, “istirhâm”, “niyâz”, “neyh”, “tenbih”, “nidâ” ve “temennî” inşâ-i talebîdendir.

Ruşuklu Hayri, **istifhâmı** “istifhâm-ı tasavvurî ve istifhâm-ı tasdikî” olmak üzere iki kısma ayırır. İstifhâm-ı tasavvurî özne ve özneyle ilgili olan öğelerin sorulmasıdır. İstifhâm-ı tasdikî yüklem gerçeğe gerçekleşmediğinin sorulmasıdır. İstifhâm genellikle “mi” edatı ile yapılır. Eğer “mi” soru edatı yüklemden başka öğeden sonra getirilirse bu mutlaka istifhâm-ı tasavvurîdir. Fakat yüklemden sonra getirilirse “istifhâm-ı tasavvurî” ya da “istifhâm-ı tasdikî” olabilir.

İstifhamdan sonra **emir** konusuna geçilir. Emirler; zorunluluk, serbest bırakma, gözdağı veya öğüt verme, saygı gösterme, alay etme, iki fiilin neticesinin eşit olduğunu bildirmek, dinleyeni zor durumda bırakma gibi gizli anlamları içerir. Yazar bu tabirleri tanımlamadan örnek vererek açıklamayı tercih etmiştir. Hayri Bey, bu kısımdan sonra **nidâ** ve **temennîden** bahseder.

Kelâm-ı inşâ’înin diğer türü olan **inşâ-i gayr-ı talebîyi**, yazar haber cümlesi olduğu hâlde inşâ/tasarı cümlesi işlevinde olan kelâm diye tanımlar. Bu dersin devamında “**tereccî**”nin sözlük (ummak) ve terim anlamı (ümit etmek) verilerek tereccîye özgü edatlardan bahsedilir.

Belâgat’teki bir diğer konu **müsnedün ileyh** (özne) için yazar sözün birinci temel ögesi olduğunu söyler. Mehmet Hayri dilimizde cümle yapmak için öncelikli şartın müsnedün ileyh olduğunu ve sonra “nesne, hâl, temyiz, zarf” gibi öğelerin ve nihayet müsnedin getirilmesinin kural gereği olduğunu belirtir.

Eserde diğer bahis “ta’rif” ve “istiğrâk”tır. Türkçede “**ta’rif**”in (belirlilik) üç çeşidi olduğu söylenmiştir. Birincisi “ta’rif-i vaz’î”, ikincisi “ta’rif-i lafzî”, üçüncüsü “ta’rif-i manevî”dir. “**İstiğrâk**” da iki türüdür. Birisi “istiğrâk-ı hakikî” diğeri “istiğrâk-ı örfî”dir.

Ruşçuklu Mehmet Hayri, müsnedün ileyhın zamirlerle marife/belirli kılınabileceğini söyledikten sonra, bunun da makamın, “tekellüm” (birinci şahıs), “hitap” (ikinci şahıs), “gaybet” (üçüncü şahıs) olmasıyla ilgili olduğunu söyler. Müsnedün ileyhın zamir ile marife/belirtili olmasının özel isimin doğasındaki belirlilik gibi olduğunu ifade eder.

Ruşçuklu Mehmet Hayri, “**müsned**” (yüklem) konusu ile ilgili de değerlendirmelerde bulunur. Müsned, sözün temel unsurlarındandır ve daima müsnedün ileyhten sonra gelir.

Hayri Bey bu açıklamalardan sonra “**tağlib**” konusuna kısaca değinir. Eğer müsnedün ileyhler birden fazla ve çeşitli, yani kimi gâ’ib (üçüncü şahıs), kimi muhatab (ikinci şahıs), kimi mütekelim (birinci şahıs) olursa müsned/yüklem tağlib yoluyla müsnedün ileyh/öznelerin üstün olanına tâbi olur. Tekellüm hitaptan ve hitap gaybetten üstündür. Şöyle ki tekellüm (birinci şahıs) ve hitâbın (ikinci şahıs) ya da gâ’ib (üçüncü şahıs) ve tekellümün (birinci şahıs) bir araya gelmesi durumunda müsned/yüklem çoğunlukla cem-i mütekelim (birinci çoğul şahıs) şeklinde gelir.

M. Hayri **isnâd** konusu üzerinde de durur. “İsnâd, bir şeyin gerçekleştiğini veya gerçekleşmediğini beyan etmektir.” İsnâdda müsnedün ileyh ile müsnedin zatı itibarıyla bir, anlam itibarıyla farklı olmaları şarttır. Böyle olmazsa verilmek istenen mesaj muhataba ulaşmamış olur.

İsnâda isim cümlelerinin olumlularında “-dır” ve olumsuzlarında “değil” edâtları delâlet eder. “Var, yok” lafızları da isnâda delâlet edebilir.

Yazar yukarıdaki açıklamalardan sonra cümledeki **tamamlayıcı unsurlar (yardımcı ögeler)** konusuna geçer. Sözdeki amacı isnâddaki hükümden daha fazla detaylandırmak için cümleye “sıfat, hâl, temyiz, mefûl, zarf” gibi birtakım unsurlar eklenirse haberin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Eklenen bu ögelerden her birine “kayd” denir. Kelâmda müsnedün ileyh/özne ile müsned/yüklemeden başka hangi kayıt/öge mevcutsa yargının odak noktası odur ve kayıt/tamamlayıcı ögeler birden fazla ise yargının odak noktası müsned/yükleme en yakın olanıdır.

Mehmet Hayri Bey’in “me’ânî” bölümünde üzerinde durduğu diğer konu **kasr**dır. Kasr, lugatte “kısaltmak, hapsetmek” anlamlarındadır. İstilahta ise bir şeyi diğer bir şeye özgü kılmaktır ki bu da müsnedün ileyh ile müsnedin ya da nesne, tümleç gibi tamamlayıcı ögelerin ibaredeki yerlerinin değişmesiyle ortaya çıkar.

Nesne, tümleç vb. yardımcı ögelerin konumunun değişmesinden ortaya çıkan kasrlarda fiile en yakın bulunan sözcük ya da sözcük grubu üzerinde kasrın hükmü (cümle vurgusu) gerçekleşir. Türkçede kasr için “ancak, fakat değil, başka, yalnız, hemen, illa, mâ’ada, belki” edatları kullanılır. M. Hayri, bu dersin devamında kasrlarla ilgili bazı sınıflandırmalar yapmıştır.

Kasrdan sonra “**atıf**” konusu ele alınmıştır. M.Hayri’ye göre atıf ya bir kelimeyi diğer bir kelimeye ya da bir cümleyi diğer bir cümleye bağlamaktır. Türkçede atıf “de” bağlacıyla yapılır. Mehmet Hayri “ve” bağlacının konuşma dilinde kullanılmaması sebebiyle bazı dilcilerin “ve”yi Türkçe bir bağlaç olarak kabul etmediklerini, fakat yazı dilinde kullanımına duyulan büyük ihtiyaçtan dolayı bir bağlaç olarak kabul edilmesinin uygun olacağını söyler.

Mehmet Hayri Bey, **îcâzı** ise az ifade ile istenilen manayı tamamen anlatmak olarak tarif eder. Îcâza örnek olarak da fıkıh usulünün bir ilkesi olan “Kelâmın i’ mâli ihmâlinden evlâdır.” sözünü getirerek konuyu açıklar. Kanunların

düzenlenmesinde, ilim ve fen kitaplarının yazımında anlaşılmalıktan uzak olmak koşuluyla îcâza uyulması gerektiğini belirtir. Fakat söz, istenilen manadan az olursa ve anlam hakkıyla ifade edilemezse, “îcâz-ı muhil ya da ihlâl” denilir ki bu tür îcâzın, maksadı ve sözün ahengini bozacağından belâgatçe makbul sayılmayacağını söyler.

Mehmet Hayri îcâzdan sonra **itnâb** bahsine geçer. Itnâbı, söylenmek isteneni bir amaca binaen, istenilenden daha fazla sözle anlatmaktır, diye tanımlar. Ona göre bir şeyi icmâl ve sonra tafsil etmek de itnâb kabul edilir. Buna konuyla ilgili şu bilgileri de ilave eder: Eğer fazla söz fayda sağlamıyor ama maksadı da ihlâl etmiyorsa “tatvîl” denir. Eğer sözü ziyadeleştirme hem fayda sağlamıyorsa hem de maksadı ihlâl ediyorsa “haşv” denir.

2.2.2. Beyân

Meanî bölümünden sonra kitabın ikinci ana bölümü olan **beyân** konusuna geçilir. Bölüm, on beş sayfa olup 24. dersle başlayıp 29. dersle son bulan altı dersi kapsamaktadır. Beyân ana başlığı altında, maksadın hakikat, mecâz, kinaye olmak üzere üç yol ile dile getirilebileceği belirtilir: Sözün, gerçek anlamıyla kullanılması “hakikat”; gerçek anlamının dışında kullanılması “mecâz”; gerçek manasıyla anlaşılmasına engel bir ipucu (karîne-i mânia) bulunmamakla beraber çağrıştırdığı (lâzım) anlamlardan birinde, yani mecâzî anlamda kullanılması “kinaye”dir.

Mecâz, “aklî” ve “lugavî” olmak üzere iki grupta ele alınır. Sözün ya da sözcüğün gerçek anlamının dışında kullanılmasını sağlayan sebebe “alâka” denir. Mecâzî kullanımlar “alâka”larına göre sınıflandırılır. Cümle içinde mûsnedün ileyh/özne ile mûsned/yüklem arasındaki “isnâd”a dayanan “aklî” mecâz, bir eylemi eyleyeninden başkasına, yani eylemin gerçekleştiği yer, zaman vb. (mûlabis) unsurlara ait göstermek diye tanımlanır. “Lugavî” mecâzlar, anlam aktarımı benzerlik alâkasına dayanıyorsa “isti’âre”; benzerlik alâkası dışında, parça-bütün, iç-dış vb. alâkalara dayanıyorsa “mecâz-ı mürsel” diye iki şekilde ele alınır.

Türkçede en çok kullanılan başlıca “**mecâz-ı mürsel**” alâkaları şu şekilde sıralanmıştır:

1. **Külliyet-cüz’iyet alâkası (parça-bütün ilişkisi):** Bütün zikredilerek parça kastedilir ya da parça zikredilerek bütün kastedilir.
2. **Hâliyyet-mahalliyyet alâkası (iç-dış ilişkisi):** Ya mahal (yer, mekân) zikredilip hâl (o yerde bulunan şey veya kişi), ya hâl zikredilip mahal kastedilir.
3. **Sebebiyyet-müsebbebiyyet alâkası (sebeup-sonuç ilişkisi):** Sebep zikredilip sonuç ya da sonuç zikredilip sebep kastedilir.
4. **Umumiyet-hususiyyet alâkası (genel-özel ilişkisi):** Genel anlama delâlet eden bir kelimenin özel anlamda kullanılması ya da özel anlamdaki bir kelimenin genel anlamda kullanmasıdır. İlkine “zıkr-i âmm (genelin söylenmesi) irâde-i hâs” (özelin kastedilmesi), ikincisine “zıkr-i hâs irâde-i âmm” denir.
5. **Âliyyet alâkası (araç ilişkisi):** Bir şeye mahsus olan aleti zikrederek o şeyi irade etmektir.
6. **Evveliyyet-kevnîyyet alâkası (Öncelik-sonralık ilişkisi):** Bir şeyi sonradan alacağı isimle zikretmeye “evveliyyet”, bir şeyin önceki ismini söyleyip şimdiki hâlinin ismiyle zikretmeye “kevnîyyet” denir.

Bu bölümde ele alınan konulardan biri de “teşbîh /benzetme”dir. Teşbîh, bir şeyi nitelikte ortaklığı bulunan bir başka şeye benzetmek diye tanımlanır. Teşbîhin “müşebbeh” (benzeyen), “müşebbehün bih” (kendisine benzetilen), “vech-i şebeh” (benzetme yönü), “edât-ı teşbîh” (benzeme edatı) olmak üzere dört ögeden meydana geldiği belirtilir. Ayrıca teşbîhte, “tarafeyn” diye adlandırılan “müşebbeh” (benzeyen) ile “müşebbehün bih”in (kendisine benzetilen) bulunmasının şart olduğu ve bazen bir karineye binaen taraflardan birinin söylenmeyebileceği ifade edilir.

Yazar, teşbîhte “vech-i şebeh” (benzetme yönü) ile “edât-ı teşbîh” (benzeme edatı) ögelerinin kullanılıp kullanılmamasına göre “teşbîh-i mufassal, teşbîh-i mücmel, teşbîh-i mürsel, teşbîh-i belîğ” şeklindeki dörtlü tasnifi anlatır. Sonra da bunların yapılarına göre birbirleriyle eşleştirilebileceğini belirtir: “teşbîh-i mufassal-ı mürsel”, “teşbîh-i mufassal-ı belîğ”, “teşbîh-i mücmel-i mürsel”, “teşbîh-i mücmel-i belîğ”. Hayri, bu özgün tasniften sonra belâgat açısından birinci derecede “teşbîh-i mücmel-i belîğ”in, ikinci derecede ise “teşbîh-i mufassal-ı belîğ”in muteber olduğunu vurgular.

Mehmet Hayri Bey, vech-i şebehin bilinirliği bakımından teşbîhi iki grupta ele alır. Birincisi “teşbîh-i âdî” ya da “teşbîh-i karîb-i mübtezel”, ikincisi “teşbîh-i garîb” ya da “teşbîh-i ba’id-i garîb”tir. Teşbîh-i âdî, vech-i şebehin ilk nazarda hatıra gelebileceği teşbîhlerdir. Teşbîh-i garîb, vech-i şebehin belirlenmesinde fikir yürütmeye ihtiyaç duyulan benzetmelerdir.

Yazar, teşbihin iki temel ögesinin (tarafeyn) yapıları, sayıları bakımından farklı sınıflandırmalara tabi tutulduğunu belirtir, bunların bütün çeşitlerinin tanımını yaparak örneklendirir: Birincisi “basitin basite”, ikincisi “mürekkebin mürekkebe”, üçüncüsü “basitin mürekkebe”, dördüncüsü “mürekkebin basite” benzetilmesidir. Teşbîhin iki tarafı bazen çoğul olur. Eğer iki tarafı çoğul olur da müşebbeh ile müşebbehün bihler ayrı ayrı yan yana gelirse buna “teşbîh-i mefrûk” denir. Eğer müşebbehler bir tarafta ve müşebbehün bihler bir tarafta bulunursa buna da “teşbîh-i melfû” denilir.

Teşbîhte iki temel öge (tarafeyn) arasındaki ilişkiye değinen Hayri, “vech-i şebeh” olan özelliği ve hususu kendinde barındıran ve bu yönüyle ünlenmiş olan şey genellikle teşbîhin “müşebbehün bih” tarafıdır. Diğer bir ifade ile nitelik bakımından güçsüz olan taraf o niteliğiyle güçlü olan tarafa benzetilir. Fakat bazen bunun aksi olur, yani “vech-i şebeh” yönüyle daha güçlü olan “müşebbeh”, zayıf olan ise “müşebbehün bih” olur. Buna da “teşbîh-i maktûb” denir.

Mehmet Hayri Bey, teşbîhi tüm yönleriyle ortaya koyduktan sonra sözü teşbîh alakasına dayanan **isti’âre** konusuna getirir. Kelimenin sözlük, ıstılâh anlamını verdikten sonra isti’âre ile anlam aktarımını gerçekleştiren kimseye “müste’âr”, müşebbehün bihe “müste’âr” ve bunun manasına “müste’ârün minh”, müşebbehin anlamına “müste’ârün leh” denildiğini belirtir.

Hayri Bey isti’âreyi, “isti’âre-i müfrede”ve “isti’âre-i mürekkebe” olmak üzere ikiye ayırır. Müfret isti’âre tek kelimedden meydana gelen isti’âredir. Bu da ikiye ayrılır. Birincisine “isti’âre-i musarraha” (açık isti’âre) ikincisine “isti’âre-i mekniyye” (kapalı isti’âre) denilir. İsti’âre-i musarraha, müste’ârün minh sözü söylenerek karîne delâletiyle müste’ârün lehi kastetmektir. “İsti’âre-i asliye”, müste’ârün minhin zikredilen sözünün cins isim ya da

mastar olmasıdır. “İsti’âre-i tebe’iyye”, müste’ârün minhin sözünün fiilin kendisi, sıfat-fiil ya da harf olmasıdır. Özel isimlerde isti’âre yapılmaz.

İsti’âre-i musarraha üçe ayrılır. Bunlar “mutlaka”, “mücerrede”, “müreşşaha”dır. “İsti’âre-i mutlaka”, müste’ârün minhe uygun olarak ipuçlarından başka bir şey söylenmemesidir. İsti’âre-i mutlaka, müste’ârün minhe ve müste’ârün lehle ilgili olarak ipucundan başka bir şey zikredilmemesidir. “İsti’âre-i mücerrede” yalnız müste’ârün lehi açıklayıcı bir unsurun kullanılmasıdır. “İsti’âre-i müreşşaha”, yalnız müste’ârün minhle ilgili açıklayıcı unsurun söylenmesidir.

“İsti’âre-i mekniyye”, müste’ârün minhin söylenmemesi ve müste’ârün leh ile müste’ârün minhe dair bir özellik, bir durum, bir eylem ya da olgunun söylemesidir. İsti’âre-i mekniyyenin karînesi isti’âre-i tahyiliyyedir ve bunlar birbirinden ayrılmazlar.

İsti’âre-i mürekkebe, temsil yoluyla yapılan isti’âredir. Burada vech-i şebeh ortaktır. Buna “isti’âre-i temsiliyye” de denir. İsti’âre-i temsiliyye yaygınlık kazanarak hakkında bir toplumsal mutabakat gerçekleşmiş ise “darb-i mesel adını alır.

Yazar, istiarenden sonra maksadı dile getirmenin yollarından üçüncüsü olan **kinâye** bahsine geçer. Kinayenin, sözlükte gizlemek anlamına geldiğini, terim olarak ise, bir sözü gerçek anlamıyla kullanılmış olmasına engel bir karine bulunmamakla beraber gerçek anlamın çağrışımlarından (lazımlarından) birinde kullanmaktır, diye tarif eder. Bu şekilde kullanılan söze “meknî bih” ve bunun gösterdiği (delalet ettiği) anlama da “meknî anh” dendiğini belirtir. Kinaye ile kastedilen şey (meknî-i anh) ya nesnenin kendisi (zât) olur, “ümmü’l-habâ’is” (kötülüklerin anası) sözüyle “şarab”ı kastetmek gibi, ya sıfat olur, “sade dil” ifadesi ile birinin “ahmak” olduğunu kastetmek gibi ya da bir ilişki, bağ, rabita (nisbet) olur, bir “kapısı açık” ifadesiyle kişinin “misafir-perver”liğine işaret edilmesi gibi.

2.2.3. Bedî

Yazar, otuzuncu ders de dâhil kitabın son bölümünü belâğatin üçüncü kısmı olan “bedî”ye ayırır. Beş dersten oluşan bu bölüm on iki sayfa kadardır. Bedî’in tarifiyle konuya giriş yapılmış ve bedî’in, “sanâyi-i maneviye” ve “sanâyi-i lafziye” olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. “Sanayi-i maneviye”nin anlama ait sanatlar olduğunu ifade eden yazar, Türkçede kullanılan anlam sanatlarının on dört kadar olduğunu belirtir:

1. Tıbâk; “tezâd” (zıtlık), “icâb” (olumlu fiil veya isimler arasındaki karşıtlık) ve “selb” (bir ibarede aynı kökten gelen kelimelerden gramer açısından birinin olumlu diğerinin olumsuz olmasıyla sağlanan karşıtlık) gibi karşıtlık ifade eden durumları bir ibarede bir araya getirmektir. Buna “tezâd, mutâbakat” da derler.

2. Mürâât-ı nazîr, aralarında anlam ilişkisi olan kelimeleri bir arada kullanmaktır.

3. Müşâkale, bir kere söylenen bir sözün ikinci defa önceki anlamının dışında az çok farklı olarak tekrar söylenmesidir.

4. Aks, bir mısra ve cümlelerin bir kısmını başa bir kısmını sona getirerek söylemektir. “Kavmin seyyidi onların hâdimidir, kavmin hâdimi onların seyyididir.” gibi.

5. Rücû, bir sözü daha parlak, daha etkili söylemek için önceki söylenen sözden geri dönmektir.

6. Leff ü neşr, birkaç söz söylendikten sonra bunların her biriyle ilgili diğer sözlerin söylenmesidir. İkiye ayrılır: Birincisine “leff ü neşr-i müretteb”, ikincisine “leff ü neşr-i müşevveş” denir. Leff ü neşr-i müretteb, ilk söylenen sözlerin tertibine uyarak her birine ait diğer sözlerin kullanılmasıdır. Leff ü neşr-i müşevveş, ilk söylenen sözlerin tertibine riayet etmeksizin her birine ait diğer sözlerin kullanılmasıdır.

7. Hüsn-i talîl, bir olgu ve olayı bir noktaya binaen doğal sebebinin dışında hayali ve şairane bir sebebe bağlamaktır.

8. Mübâlağa, bir şeyi niteliğinin ya birkaç derece üstüne çıkarmak ya da aşağısına indirerek anlatmaktır. Mübâlağa üçe ayrılır: Birincisine “teblîğ”, ikincisine “iğrâk”, üçüncüsüne “gulûv” denir.

9. Teşhis ve intâk, insan dışındaki varlıkları konuşmaktır. Burada teşhis ve intak için aynı açıklamanın verilmesi genel temayüle aykırıdır. Burada yapılan tanım intak için geçerlidir. Zira insan dışındaki varlıkları konuşmaya intak denir. Teşhis ise insan dışındaki varlıklara kişilik özelliği kazandırmaktır. İntak bu kişilik özelliklerinden sadece biridir.

10. İltifât, bir üslupta söz söylerken diğer bir üsluba geçmektir. Yani söz arasında o anda doğan bir duygunun etkisiyle -konu dışına çıkmadan- sözü hitap edilen kişiden bir başkasına yöneltmektir. Bu duyanın heyecanını tazelemek ve dikkatini çekerek uyarmak gibi güzel nüktelere bağlı bir durumdur. Bu da tekellümden (1.şahıs) gaybete (3.şahıs), hitâbdan (2.şahıs) gaybete (3.şahıs), gaybetten (3.şahıs) hitaba (2.şahıs) ve bunların aksine olur.

11. Tecâhül-i ârifâne, bilinen bir şeyi incelikten dolayı bilmezlikten gelmedir.

12. Berâat-ı istihlâl, konuşmanın başında konuyu ima eden söz bulundurmaktır.

13. Edeb-i kelâm, ifadesi kaba görünecek düşünce ve hususları edibane bir tavırla söylemektir.

14. Telmîh, bir beyitte ya da bir nesir parçasında bilinen bir olaya ya da bir söze işaret etmektir.

Mehmet Hayri Bey **sanâyi-i lafziyenin** (söz sanatları) dilimizde sayısının dokuz olduğunu söyler ve bunların anlamlarını ve çeşitlerini örnekler vererek açıklar:

1. Cinâs, anlamları farklı olduğu hâlde telaffuzda birbirine benzeyen sözcüklerle kelâmı süslemektir. Birçok çeşidi vardır: Bunlardan biri olan “cinâs-ı tâm” anlamları farklı olan iki sözün harf (Arap alfabesindeki aynı harflerin kullanılması), hareke (Arap ve Osmanlı alfabesinde harflerin nasıl seslendirileceğini göstermek için üzerlerine veya altlarına konan üstün (fetha), esre (kesre) ve ötre (zamme) işaretlerinden her biri) ve sükûn (Arap ve Osmanlı alfabesinde bir harfin harekelendirilmemesi, üstün, esre, ötre ile okunmaması durumu, sâkin olma) bakımından bir olmasıdır. Bu da iki kısımdır: Birincine “cinâs-ı tâm-ı basit”, ikincisine “cinâs-ı tâm-ı mürekkeb” denir. Cinâs-ı tâm-ı basit, tek bir kelimededen meydana gelen cinaslardır. Cinâs-ı tâm-ı mürekkeb, cinası oluşturan sözcüklerin en az birinin iki kelimededen meydana gelmesidir. “Cinâs-ı muharref”, aynı cinsten olan sözcüklerin

harflerde birlik ve hareketlerde farklı olmasıdır. “Cinâs-ı kalb”, cinâsı meydana getiren harflerin sıralanışının farklı olmasıdır. “Cinâs-ı nakısta”, harflerin sayısı farklıdır. “Cinâs-ı müzâride”, ihtilâf harflerin türündedir. “Cinâs-ı lâhik”, cinâslı olan sözcüklerin aralarında telaffuz yakınlığının bulunmamasıdır. “Cinâs-ı musahhaf”, Arap alfabesine göre, cinâslı sözcüklerde, yazılıştta yalnız nokta değışikliğı olan cinastır. “Şevk(شوق)–sevk(سوق)” sözcükleri gibi.

2. Seci, kelâmın fasıla diye adlandırılan anlamlı kelime öbeklerinin sonlarındaki ses birliğinden ibarettir. Bu sanatın çeşitli türleri bulunmaktadır: “Fâsıla”, nesirde fıkraların, nazımda mısraların son kelimeleridir.

Mehmet Hayri Bey seciyi üçe ayırır: Bunlar “seci-i mütevâzî”, “seci-i mutarraf”, “seci-i murassa”dır. Seci-i mütevâzî, fâsılların hem veznen hem kafiye bakımından birlik olmasıdır. Seci-i mutarraf, fasılların veznen farklı olmasıdır. Seci-i murassa, fasılların kendinden evvelki kelimelerin ikiden fazlasının hem veznen hem kafiye olarak eşit olmasıdır. Secide fasılların anlamında birlik olmaması şarttır.

3. Teşdid, fasıllarda seci mevcut ve yeterliyken ondan evvelki harflerde ve sözlerde de seciyi tekrar etmektir. Buna “iltizâm-ı mâ-lâ yelzem” de denir.

4. Muvâzene, kelâmın fasıllarının yalnız veznen eşit olmasıdır.

5. Tevriye, bir sözden bir nükteye bağılı olarak uzak anlamını kastetmektir. Mehmet Hayri Bey, bazılarının tevriyeyi anlam sanatlarından kabul ettiklerini belirttikten sonra söz sanatlarından kabul eden Cevdet Paşa gibi büyük edebiyatçıların haklı görülmesi gerektiğini söyleyerek kendisinin de söz sanatı olarak değerlendirmekten yana olduğunu göstermiştir. Zira bu sanat ile süslü bir söz başka bir dile aktarıldığında sanat zayı oluyor, diyerek bu görüşüne delil getirir.

6. Reddül-acuz ale’s-sadr, bir nesir parçasının ya da mısranın son kelimesini diğeri nesir parçası veya mısranın başına getirmektir.

7. İştikâk, esasen bir kökten türeyen birkaç kelimeyi bir ibarede bulundurmaktır.

8. İktibâs, şiiir ya da nesirde bir âyet-i kerîme ya da hâdis-i şerifin tamamının veya bir kısmının alınıp sözün güzelleştirilmesidir.

9. Telmi, Arapça ya da Farsça birtakım güzel parçalar/ibareler alarak sözü süslemektir.

Mehmet Hayri Bey, sanayi-i maneviye ve lafziyenin hem nesirde hem nazımda bulunduğunu söyler. Bunlardan sadece nazımda olan birtakım sanatların da görüldüğünü ve onları da “Usul-ı Şi’r ve İnşa” isimli risalesinde açıklayacağını bildirir. Fakat bu eseri yazdığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

Ruşçuklu Mehmet Hayri son ders olan otuz beşinci derste **Hatime** bölümüne geçer. Bu bölümde **secaventin** kırâat ilminde “vakf” (durak), “rücû” (dönüş), “intihâ” (son bulma) gibi durumları dolaylı olarak gösteren birtakım işaretler ve alametler olduğunu bunlara secavent dendiğini ve Osmanlı ediplerinden bazılarının “işârât-ı zimniye” ve bazılarının da Fransızcadan çevrilmiş “alâmet-i tenkit” ismini verdiklerini söyler.

Mehmet Hayri, dilimizde kullanılan noktalama işaretlerini şu şekilde vermiştir: “Nokta-i intihâ’iye” (.), “nikât-ı müfessire” (:), “nikât-ı mürsele” (...), “müfriz” (,), “müfriz-i menkut” (;), “alâmet-i istifhâm” (?), “alâmet-i istiğrâb” (!), “keşide” (-), “keşide-i menkut” (-.), “tırnak” (“ ”) “muterize” ((), [, { }). Bundan sonra bu noktalama işaretlerinin hangi durumlarda kullanıldığı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Şinasi ile birlikte kullanılmaya başlanan noktalama işaretlerinin bu eserde açıklanması belâgat kitaplarında pek rastlanmayan bir durumdur.

SONUÇ

Ruşçuklu Mehmet Hayri 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarına kadar yaşamış bir devlet adamı, yazar ve şairdir. Ruşçuk’ta henüz on altı yaşındayken devlet memurluğuna başlamıştır. Bundan sonra Tuna, Şebinkarahisar, Sivas, Aydın, İzmir, Kırşehir, Mersin, Divaniye, Maraş’ta devletin çeşitli kademelerinde çalışmıştır. 1886-1900 yılları arasında görev yaptığı Aydın ve İzmir vilayetlerinde yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Maraş mutasarrıfı iken elli dört yaşında vefat etmiştir.

II. Abdulhamit döneminde basın-yayın çevrelerinde adını duyuran Mehmet Hayri, İzmir’de resmî Aydın gazetesini çıkarmış ve kitaplar yayımlamıştır Farsça, Rumca, Bulgarca İngilizce ve Fransızca bilen Mehmet Hayri, Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye, Türkçe Avâmîl Tuhfesi, Siyer-i Fârûk, Esrâr-ı Gülistân, Tarihçe-i Ümem, Riyâzü’s-Siyer, Çile-i Aşk ve Belâgat isimli eserleri yazmıştır.

Ruşçuklu Mehmet Hayri Belâgat isimli eserini İzmir İdadisindeki derslerinden oluşturmuştur. Eser, 1890’da yayımlanan muhtasar ders bir kitabıdır. Seksen altı sayfadan ve otuz beş dersten meydana gelmektedir. Kitap; Meânî, Beyân ve Bedî ana bölümlerinden oluşmaktadır. Meânî dışındaki bölümler çok detaylı işlenmemiştir.

M. Hayri konuları verirken çok detaylı açıklamalar yapmamıştır. Konunun temel noktalarına değindikten sonra anlaşılır kısa örneklerle konuyu açıklamıştır. Bu durum eserin kısa olmasına neden olmuştur. Eserin liseler için yazıldığını göz önünde bulundurursak bu durum olağandır.

Eserde konular tanım, örnek, açıklama şeklinde bir sistem takip edilerek verilmiştir. Bu bir belâgat kitabının anlaşılması için genellikle takip edilen bir yöntemdir. M. Hayri Bey bunu uygularken açıklama ve örnek sayısını bazen az tutmuştur.

M. Hayri Bey eserine örnek seçerken Fuzûli, Bâkî, Nef’i gibi eski dönem şairlerinin yanı sıra Hamit, Naci gibi çağdaşlarından da örnekler almıştır. Bunun yanında hem kendi döneminden hem eski dönemlerden nesir parçaları aldığını da görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Afyoncu, Erhan (2004). Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Banarlı, Nihat Sami (2004). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Çaldak, Süleyman (2004). “Belâgat”. Felsefe Ansiklopedisi. C.II. İstanbul: Etik Yayınları.

Gökhan, İlyas (2011). Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi. Kahramanmaraş: UKDE.

Huyugüzel, Ömer Faruk (2000). İzmir Fikir ve Sanat Adamları. İzmir: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İgüs, Esmâ (2008). II. Abdulhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askerî Rüşdiyeler. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- İpek, Muhammed Resul (2021). Rusçuklu Mehmed Hayri'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi "Hediye". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.
- Koyuncu, Fatih (2015). "Son Dönem Osmanlı Âlim ve Edeplerinden Rusçuklu Mehmet Hayri ve Siyer-i Fârûk İsimli Eseri". Turkish Studies. 10 (16): ss. 897-922.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. DH SAID 00002 00366. s.730-731.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. DH SAID 00080 00088. s.173-174.
- Pakalın, Mehmet Zeki(1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I. II. III. İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pekgirgin, Orhan (1968). EGELİ (Münir Hayri), İstanbul Ansiklopedisi, C. 9. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Rusçuklu M. Hayri (1882) Süha, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Rusçuklu M. Hayri (1890). Belâgat. İzmir: Aydın Vilayet Matbaası.
- Rusçuklu M. Hayri (1886). Hediye'tü'l-İhvân. İzmir: Aydın Vilayet Matbaası.
- Saraç, M.A. Yekta. (2013). Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat. Gökkubbe. İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Topçuoğlu, Hayriye (2003). "Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar" TÜBAR, (13): ss.373-406.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2010). TBMM Albümü 1920-2010 I. Ankara: TBMM Basın ve Halk ile İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Uyan, Ömer (2018). "Mihalicî Mustafa Efendi'nin Zübdetü'l-Beyân İsimli Belâgat Kitabı (Tahlil-Metin)". Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature. 4 (2), 473-522.
- Yetiş, Kazım (1997). "Hâlit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, 27 (0): ss. 321-329.
- Yücebaş, Hilmi (1984). Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları. İstanbul. Dilek Yayınevi.